

СТАНДАРТИЗОВАНА СУБ'ЄКТИВНІСТЬ ПСИХОЛОГА І СУБ'ЄКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В РЕФЛЕКСИВНОМУ ПІДХОДІ ДО НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ З РЕАБІЛІТАЦІЇ

Михайло Іванович Найдюнов

Найдюнов М. І. Стандартизована суб'єктивність психолога і суб'єктивність особистості в рефлексивному підході до надання психологічних послуг з реабілітації [Електронний ресурс] / М. І. Найдюнов. — 2019. — Режим доступу: http://iris-psy.org.ua/publ/st_0146f.pdf.

Анотація. Розв'язання проблеми розвитку системи надання послуг з психологічної реабілітації відбувається як перетин ліній викладення: співвіднесення понять особистості та суб'єкта, людини в контексті війни і миру, позарамковості та стандартизованості суб'єктивного світу психолога, послуги та допомоги, місця самоорганізації (підвищення рівня агентності) споживачів та виробників послуги. **Війна і мир наголошені на специфіці гібридності.**

Різномасштабність ліній викладення виступає ресурсом теорії та досвіду.

Авторське викладення здійснене у вересні 2016 р. — лютому 2017 р. В 2018 робота в скороченому вигляді вийшла з іншою назвою [4]. Відновлення авторської назви та повної логіки особливо актуальні після зміни політичного дискурсу квітня-липня 2019 р. Для розрізнення двох викладень опублікований раніше текст виконаний у сірому відтінку.

Ключові слова: групова рефлексія, масштаб суб'єктивності, механізм трансформаційності суб'єктивності, механізмом стабілізації суб'єктивності, посттравматичне зростання, принцип відновлених основ реконструкцій, принцип самості, принцип творчої самодіяльності, психологічна послуга, реабілітація, система війни., стандартизована суб'єктивність психолога, суб'єктивність, суб'єктивні траєкторії, суб'єктивність особистості, суб'єктивність, трансформаційність суб'єктивності.

Травма, як руйнування структури і функцій на психологічному рівні, є ризиком припинення існування чи розвитку і для людини, і для оточення, і для суспільства. Як потенція трансформації, травма також має парадоксальну функцію – є ресурсом (і для персон, і для груп) не тільки для компенсації втрат, а й для отримання резонансу в розвитку.

Війна, незалежно від кваліфікації її як гібридної, підвищує ризики деструкції, але не позбавляє можливості резонансу розвитку. Терези схиляться в бік одного зі сценаріїв при розв'язанні проблеми вартості відтворення парадоксальності травми. Кожен з рівнів травмованості (людей, верств, суспільства) має вираз не тільки через себе (автентичний характер), а й через накопичення у взаємодії рівнів.

Головна проблема, на розв'язання якої спрямовано зусилля в цьому розділі, – як зменшити страждання і ризики для окремих людей та уникнути ризиків поширення травматизованості в суспільстві, яке ще недостатньо меморіалізувало і звільнилося від минулих історичних травм (голодо-

мор, світова війна, терор тоталітаризму), а вже стикнулося з новими травмівними ситуаціями гібридної війни. Як збільшити готовність фахової психологічної спільноти бути адекватною цим складним викликам, зокрема зменшити ризик невідповідності суб'єктивного світу психолога новим реаліям? Як знайти підхід до стандартизації суб'єктивної складової професійної психологічної діяльності, яка стає дедалі все більш значущою і може або додавати ресурс, або поставати бар'єром для розвитку системи психологічних послуг у країні?

Наблизитися до суб'єктивності споживача послуги реабілітації пропонуємо через прийом медійного персонажу. Тоді персональна доля героя постане не як перелік показників з приміткою "конфіденційно", а як образ у громадській думці, і, відповідно, наші міркування жодним чином не будуть стосуватися жодної конкретної людини.

Згадаймо інформацію про всесвітньо відомого оперного співака, що загинув в АТО. Якщо слухати інтерв'ю з ним, то з'являється відчуття, що проблема не тільки в тому, що **людина** так сильно відчуває відповідальність, що не може вчинити інакше, ніж взяти до рук зброю. Зароджується відчуття, що логіка його дій – зміна ролі волонтера на роль бійця – була пов'язана ще й з особистісною, віковою, професійною кризою.

Зауважимо, що йдеться не про пересічне, а професійне сприймання аудіовізуального контенту [8, 150] із застосуванням принципу відновлених основ реконструкцій. Тоді образ реальності, що відповідає певному рівню повноти, яка продукується персонажем і як фігура, і як фон (контекст), для дослідника буде функціонувати одночасно і як висловлений, і як реконструйований образ. Тобто, ознаки невисловленого персонажем надають доступ до його суб'єктивних основ, і вже з ними професійному спостерігачеві необхідно утримувати розширену реальність.

Неодноразове занурення в основи медійного персонажу не виявляє наявності в нього якихось проблем, професійних криз на кшталт "непідписаний контракт" чи "недостатня кількість контрактів", натомість, підтверджує наявність кризи іншого характеру – на фоні загроз рідній землі власне життя могло бути лише продовженням минулого, просто "тупою роботою", бо не було чогось нового, творчого, яскравого, що могло б стати в житті актора наступним етапом розвитку. А не було не тому, що "не пропонують", а тому що митець відчував втрату власної суб'єктивності у своєму повсякденному середовищі. Думається, що це внутрішній конфлікт: позиція "волонтер в перерві між контрактами" викликає ініціацію енергетичного стану плюс іррадіацію екзистенційної кризи (яка в звичайних життєвих обставинах могла б минути навіть не дуже поміченою). У результаті – зневага до смерті і відповідні вчинки.

Інший приклад (також з медійного контексту). Бійці – власники бізнесу – звертаються з фронту: "рахунок розблокуйте – хай мені ячмінь куп-

лять, бо сіяти пора". Вони воюють, але перебувають і у своїй справі також, не "вивантажуючись" повністю з попередньої реальності. Проте є й такі, що війну знаходять як свою справу – не хочуть повертатися звідти до рутини. На війні життя набуває іншого темпу, з'являється відчуття, що в старих умовах йому немає місця. Люди входять у війну – і виходять з неї, поглинаючи нову реальність своєю суб'єктивністю або травмуючись нею.

Логіка особистісної траєкторії війни — не в довоєнній справі, з якої вивантажився або ні, а у взаємодії реальностей, які охоплює суб'єкт своїм життям. Іншими словами — у "кількості суб'єктивності" на вході і виході з системи війни.

Отже при певній центрації на суб'єктивності спільноти розділ опрацьовує відчуття нужди [14, 13] у новому теоретичному концепті типології особистості, де типи виокремлюються на основі того, як саме людина входить векстремальну ситуацію "піке війни". Різні типи – це певні траєкторії або стилі входу-виходу в стан суспільної свідомості і реальності війни (війна розглядається як система). І бійці, і психологи, які прагнуть надати допомогу, будуть паритетними в тому, що матимуть свою особистісну траєкторію проходження війни як особливої реальності – окремої системи. Індивідуальний внесок суб'єктивності в цю траєкторію задається загальним образом — якщо немає рефлексії і критичності, то не виноситься новий досвід як ресурс особистості.

Теоретизування щодо понять особистості і суб'єктивності поза контекстом війни спрямовані на повернення (впровадження) поняття суб'єктивності в теорію особистості як нового інструменту обробки сучасної реальності. Суб'єктивність збагачує поняття особистості і додає нове наповнення розумінню змісту особистості як онтологічному вияву.

Спонукальні чинники, які привели до такого збагачення, — багаторівневі.

На одній зі сторін багаторівневості розташовується розуміння особистості як певної якості, яка завершує індивідуальність. Для геніїв добра і зла, історичних особистостей такий відрив від пересічності не викликає спротиву.

Попри чисельність спроб науковців і практиків звернути увагу на прояви різноманіття особистості як водорозділу (градації), якогось особливого рівня особистісності, до теоретичного завершення вони не дійшли. Очевидною причиною відсутності концептуалізацій таких поглядів є їхня конфронтація з етичною позицією визнання за кожною людиною права бути особистістю. Процедурною перепорою є виділення такого рівня та його виміри.

Але і більш прості виміри особистості мають перепони, якщо не у здійсненні, то у використанні. Так зміст поняття відділяється від живої людини і заміщується фрагментами вимірювань.

Викликаний потребою пошук особливої, але цілісної і відтворюваної якості людини, здатної реагувати на виклик, досі перебуває на перехресті взаємовиключних альтернатив: або самореалізація особистості одночасно несе в собі ризик не тільки невідповідності належності, а й конфронтації, або вона відбувається тільки в межах належності.

Взяті до уваги суб'єктивність оцінки ризиків, ресурсів, належності, суперечливість оцінок практично не лишають шансів встановити: самореалізація у парі взаємодії "індивід – група" несе ризик чи є ресурсом? Рішення ж у спосіб зменшення логічного обсягу самореалізації у понятті особистість (наприклад, за В. В. Давидовим) до самореалізації, яка не суперечить суспільним потребам, дорівнює (мовою сарказму) щастю самовипередженого підпорядкування задля відповідності соціальним потребам.

Конспективність нашого викладення не означає відсутності уваги до численних внесків українських чи зарубіжних психологів у це питання, у той же час претендує на запит про повноту поняття рефлексії, тотальність чи мінливість цілісності як складової [14, 5; 16].

Не отримавши поки істотних результатів пошуку, згадаємо, що відносно незалежно і ваємообумовлено в психології розвивається поняття суб'єкта.

Локалізація вищих проявів психічного С. Л. Рубінштейном [17] переноситься з життя в цілому до діяльності через принцип творчої самодіяльності, що веде до істотного згортання суперечностей у впорядкуванні соціального і індивідного (і виключно в онтологічному ключі) і позбавлення науки ціннісного вибору ідеологічної дистанції. Причому зараз йдеться не про задуми і історичний контекст, а про наслідки.

Виключно психологічні наслідки лежать у пропозиції несуперечливості внутрішнього світу людини і його зовнішніх проявів у діяльності, тобто через регламентованість дій і самої діяльності; у приматі локального (корпоративного) етичного контексту над загальнолюдським і збереженні принципу самості.

В історичному контексті (ідеологічній дистанції) принцип самодіяльності суб'єкта [16] локалізує причину активності в самості, але в полі реалізації, регламентованому суспільством. Міра підпорядкування діяльності не тільки суспільству, а й державі, визначається провідним способом виробництва.

Свідомо дистанціюючись від відповіді – ми оперуємо дійсними чи квазі причинами про те, що невідповідність очікуванням розробки поняття особистість породила появу близьких понять – суб'єкт, агент, актор, звернемо увагу на різницю **основ** їх функціонування [11].

Співіснування понять суб'єкт, агент, актор, діяч має, на нашу думку, три основи: "спільний знаменник", "безсмертність", "безмежність". Перше реалізує потребу зрівняння в статусі індивідів і колективів. Друге проявляє

себе у спробах через заснування "несмертних" діячів (корпорацій) подолати обмеженість терміну функціонування індивідуального тіла. Третє спрямовано на здолаття браку потенційних і актуальних можливостей діяча як носія здібностей та компетенцій. Наскрізна основа агентності (умовно четверта) породжується, з одного боку, частотою випадків в економічних системах (статистично), з іншого — потребою у впливі виробників на споживачів. Тобто, статистично виявлена цільова аудиторія може змінити свої уподобання з потенційної прихильності до споживання на активне споживання тільки у взаємодії з агентами впливу. Споживання ж, на відміну від виробництва, є менш регламентованою активністю, і тому звужене поле суб'єкта самодіяльності додає у полі цілісного життя.

Розглядаючи поняття суб'єкт, агент, актор, діяч в широкому смислі у якості суб'єкта в різних способах виробництва, ми отримали площину самодіяльності, не контрольовану загальною людською мораллю. Тепер "щастя самовипередженого підпорядкування" набуває якості "локальної" відповідності вимозі регламентованого агента впливу.

Крім того, ми зафіксували обмеженість субстрату індивіда щодо певних викликів, що утворює пошуки активності не тільки в особистості, а й в групі, яка виступає, як мінімум, ресурсом для зачерпування можливостей для подолання цих викликів.

Позаплановим, побічним наслідком збагачення "особистості" "суб'єктністю" є те, що самоактуалізація груп, унікальність груп не опинилася в "прокрустовому ложі" індивідуальної агентності. Очевидно, що інструменти набули статусу самості, тому розглянемо діалог двох шкіл психології суб'єкта з приводу спонукальних чинників зародження суб'єкта [2; 18].

У пошуках першооснов зародження суб'єкта обидва автори (умовно персоналії) реалізують наукову позицію в межах наукової школи, породжуючи розгалуження кожної: А. В. Брушлінського — С. Л. Рубінштейна, В. О. Татенко — В. А. Роменця.

Докладаючи істотних зусиль для очищення контексту тоталітаризму, в умовах якого сформувався суб'єктно-діяльнісний підхід, А. В. Брушлінський формулює опозицію існуючій реальності: "у підсумку лише суспільство (в особі його керівних органів) розглядається як суб'єкт, а індивіду, особистості уготована пасивна роль об'єкта" та визначає: "У найповнішому і широкому сенсі слова суб'єкт — це все людство в цілому, яке представляє собою суперечливу системну єдність суб'єктів іншого рівня і масштабу: держав, націй, етносів, громадських класів та груп, індивідів, що взаємодіють один з одним" [2, 4].

У конкретному випадку першопричиною суб'єктності особистості (з увагою до всіх висловлених умов, які вступають через взаємодії) виступає ... людство.

В. О. Татенко, застосовуючи на вході розгляду поняття вчинку, на виході отримує ядро суб'єктних інтуїцій і робить висновок про самозародження суб'єктності.

Розташувавши у нашому баченні першооснови зародження суб'єкта [2; 18] як діаметральні, ми не претендуємо на тотожність нашої думки позиції авторів. Водночас причини визначення нами пріоритетів лежать у тому, що психологія передусім потребує кінцевого психологічного бачення, а філософського – на додаток, а не навпаки.

До таких пріоритетів відноситься онтологія субстрату суб'єкта, особливо групового. Раніше на це запитання ми дали наступну відповідь. Нечовидність тіла групового суб'єкта пояснюється з двох сторін: по-перше, тіло групового суб'єкта функціонує в тілах індивідів; по-друге, тіло індивіда ніколи цілком і повністю не належить тільки індивіду [11; 12].

Субстратом цього інтерактивного тіла виступає дискурс та поведінка. І перше, і друге функціонують на трьох рівнях: усвідомлювальному, розуміючому та перетворювальному [12].

У відповідь на брак власне психології при посиленні на етапи атропогенезу, соціогенезу, культурогенезу, онтогенезу та системні взаємодії [2], ми уведемо поняття актуалгенез, функціонал-генез, актуальна соціалізація [11], які пояснюють і прогнозують буття групового суб'єкта.

У випадку взаємодії дитини і дорослого, описаної Л. С. Виготським як соціальна ситуація розвитку [3], синкретизм взаємності, з якої виникає розвиток дитини, у результативному смислі припиняє виконувати пояснювальну функцію, коли взаємодіють двоє людей без явних ознак старшинства.

Саме тому ми приділяємо велику увагу такому типу взаємодії, як подія, яка надає старт буттю групового суб'єкта. Починаючи від простих проб-помилки і закінчуючи більш складними рефлексіями вичерпаності образу цілісності діяча щодо відповідності виклику, події утворюють мітки належності до способу дії групи (а не персони) у випадку і примітивної, і розвинутої соціальності. Крім спільності дії подія містить спільність вражень, переживань, розстановки (старшинства) та досвіду, набуття якого обов'язково завершується після (по)дії.

При цьому відтворення традицій розгляду групового суб'єкта в територіальному, професійному та інших смислах зараз лишається поза предметом нашого розгляду. Крім того за умови відсутності опозиції до положення про локалізацію форми суб'єктності, суб'єктні інтуїції [18] не нівелюють подію; навпаки, подія підкреслює значення вчинку.

Тому ми і зробили висновок про паритетність індивідуальної та групової суб'єктності, актуального та історичного існування суб'єкта людства [7].

При цьому паритетність суб'єктності не є наслідком ціннісного самовизначення чи етичного тиску. Паритетність суб'єктності є результатом дії механізму трансформаційності суб'єктності [8].

Частинами цього механізму у зрізі "індивід-група" (мала група) виступають: відбиття виклику, спільність (фактична чи уявна) переживань за підтвердження статусу діяча, який хоче і бере на себе відповідальність за пошук відповіді на виклик; та відчуття відповідності знайденого по факту і по часу, а також втома від невідповідності.

У розвинутій соціальності тіло групового суб'єкта на різних етапах функціонування (плани-наміри, актуальні дії, підсумки наших справ) віддзеркалюється і здійснюється в дискурсі чи поведінці. Межею його існування є "ми" порівняно з "я". Тому зміну діяча на арені нашої свідомості і репрезентації себе "у світ" як "я" чи "ми" пропонуємо називати [8] механізмом стабілізації суб'єктності. У випадку наявності в дискурсі потоку мінливості "я" та "ми" без зовнішніх на то вимог така двоякість ідентичності свідчить про вичерпаність фактичної цілісності по відношенню до образу себе і у формі "я", і у формі "ми" в їх актуальному стані, а перехід в іншу форму позначає саме як ресурс [8; 12]. Тому зміна провідної форми суб'єктності в актуальний момент часу є одночасно і збереженням самооцінки, і запобіганням руйнуванню, і отриманням ресурсу. У цілому трансформаційність одночасно є взаєморесурсністю суб'єктів.

Інші вияви трансформаційного механізму розгортаються у накопиченні масштабу суб'єктності [6]: групи – громади – суспільства – людство. Крім вище названих слідів (у дискурсі та поведінці) належності у зрізі "індивід-група", сліди наступного масштабу переходів суб'єктності походять від взаємодій інститутів – як між собою, так і з персонами (рідше – не інституалізованими групами). При цьому частота дискурсивних слідів належності додається знаковою та медіаформою [13]. Проходячи етапи ситуації, тенденції, розвитку [6], "тіло групового суб'єкта" набуває сталості. Завдяки принципу відновлених основ реконструкції сутність тіла групового суб'єкта пояснюється, відповідно розуміється. Завдяки накопиченню частоти втрат межі між "я" та "ми", ситуації перестають бути виміром тільки спільного сприйняття та переживання, а стають виявом реальності буття з послабленими межами, тому відтворюють не минуле, а перетворюються у тенденції і розвиток у функціонуванні суб'єктності [6].

Розпізнання функціонування форми суб'єктності відбувається як у процесі її творення, так і у процесі її реконструкції [11, 124], тобто через розпізнання явного і неявного у потоці висловлювань. Причому відбивається не тільки перехід від явного змістового до явного смислового, а виявляється також і відсутнє в словах, яке стає зрозумілим із контексту чи паузи.

Отже необхідний екскурс у логіку збагачення поняття особистості поняттям суб'єкта безвідносно контексту "людина і війна", дозволяє зробити такі підсумки. Найвагомішою функцією особистості як форми існування психіки є творення суб'єктивно самоцінного і відносно сталого смислу буття, який протистоїть фактичному існуванню трансформаційності суб'єкта, і у свою чергу виступає новим інтеграційним рівнем відтворюваності психіки. Уникнення при викладені сутності групової суб'єктності традиційних пояснень про захист тощо [2, 42] обумовлено необхідністю пред'явлення нами неконфронтаційного бачення цієї сутності. Неконфронтаційність групової суб'єктності потребує підтвердження через розгляд явища "людина у контексті війни", про яке йтиметься нижче.

Особистість стає наснаженою групою, коли її взаємодії з групою чи в присутності групи стають вагомими. Вимір цієї ваги перебуває у діапазоні від привернутої уваги до цінуючого або знецінювального ставлення. Тобто, особистість осуб'єктнюється, коли у неї з'являється здатність до вчинку (за В. О. Татенком) [18].

Перед оцінкою такого вчинку як участі у війні, акцентуємо увагу на дуже важливій обставині. На зараз наша реальність війни постає не як тотальна підпорядкованість суспільства, держави, інституцій та людей війні, а як співіснування "війни" і "миру". Тобто, співіснування справ і людей війни і справ і людей миру, а не співіснування фронту і тилу подібно картині уявлень попередніх поколінь. Причому шар справ і людей миру містить у собі і причетних до війни, і самоізолюваних від неї.

Картина реальності людини у контексті війни для попередніх поколінь була кардинально відмінною саме за конституюванням необхідності участі у війні *всіх членів суспільства* з диференціацією дій на бойові та не бойові. Непричетні до них за певний час набували статусу "чужих". При такому тотальному залученні всіх до участі у війні необхідними є як регламентації, так і санкції для досягнення одноманітності в реалізації декларованої "свободи вибору".

В аспекті функціонування цінностей варіант тотальності перенапружує суб'єктність суспільства через відповідальність за звуження персональної свободи вибору. Індивідуальні суб'єкти мають переваги від відсутності ризиків знецінювання їх вчинків участі паритетними суб'єктами, але і мають ризики загроз звуження свободи вибору, які часто тотожні праву суспільства на позбавлення виживання конкретних людей і груп.

Наслідком функціонування регламентацій свободи вибору є звуження і суспільного дискурсу, і міжперсональних трансакцій.

Реакції організму і людини на травмівну ситуацію за варіантом тотальності і локальності лежать і в біологічній, і в психологічній, і в соціальній частинах в одній площині: спроможності залучати резерви, утилізу-

вати невикористані ресурси, знімати напруження, покликане долати руйнації.

Пошук специфіки психологічної травми для сценарію тотальної участі зумовлений не тільки тим, що концепт ПТСР є науковим осмисленням періоду локальної участі і, внаслідок цього, функціонуванням припущень про відсутність явища у період всесвітніх війн.

Відповідь, швидше, не у відсутності явища, а у специфіці тотальної участі. Індивіди і групи в умовах обмежень вибору потрапляють в особливу зону існування, яка, з одного боку, через тиск активує ресурсну складову протистояння травмі і, відповідно, очікувані жнива очікуваного перебування у хронічному напруженні не відбуваються; з іншого боку, суб'єкти, які не витримують тиску, йдуть зі сцени без можливості формулювання запиту на допомогу.

В аспекті взаємодії та синергії варіант тотальності має колосальний ризик акумуляції кількості учасників війни до меж всього людства. Саме тому глобальною стратегією лідерів держав світу є розрив взаємодій, які породжують самотуття смислу війни.

Така стратегія частково працює на обмеження права на справедливий захист території, способу життя, цінностей, але які навряд чи є більшими за ті обмеження, які виникають внаслідок ігнорування політики, яка передує військовим діям. Тим, хто потрапляє в наслідки цієї стратегії, спадає різне на думку: тут співіснують "зрада власних лідерів" і "підступність сильних партнерів".

Зниження самооцінки фактом існування війни через слабку готовність до неї є окремою складовою травматизації людей і суспільства і на різних етапах протидії має різне навантаження. На етапі мобілізації через явність загрози для нас більш актуальним є ризик неподоланої травми як бійцями, так і цивільними, які перебували у травматичних ситуаціях. При цьому наведені нами бачення участі у контексті війни можуть бути дуже важливими складовими картини світу як необхідні для протистояння стереотипам, що виснажують можливості відтворення.

Для завершення теми людини у контексті війни зосередимося на ризику ПТСР, оскільки хронічний стрес більш доступний для розгляду на загальних засадах перевитрат та відтворення.

Без зазіхань на право оцінки щирої праці волонтерів у справі допомоги постраждалим, статус доказово діючих методів з подолання посттравматичного розладу мають когнітивно-поведінкова і очнорухова (EDMR) методики. Всі інші методики на доказовість не претендують, але широко використовуються як у нас, так і повсюдно.

З попереднього впливає, по-перше, локалізація проблеми як на рівні морфології, так і на рівні інтеракцій, по-друге – констатація функціону-

вання "сліпого поля" спроб і помилок, яке загрожує ризиком втрати віри в ефективність психологічної послуги.

Гіпотези або міфологеми щодо того, що проблема ПТСР криється в лімбічній системі (а загалом – у мозку), яка використовується для психоедукації у більшості підходів, при науковому розгляді є спрощенням реальності.

Попри продуктивність міфу як інструменту сприяння розотоженню станів і образу "я" постраждалого, такому біологічному підходу потрібно протиставити соціально-психологічне бачення.

Проблема ПТСР, з погляду описаного вище для неекстремальних викликів групорефлексивного підходу, полягає в руйнуванні сталого трансформаційного механізму зміни суб'єктності, ослабленні суб'єктної здатності утворити нову суб'єктну трансформацію.

Спосіб утворення групового суб'єкта в стресових умовах (військове братерство) кардинально відмінний від способу його утворення у мирному житті. Можливості його відтворення в більш повільних, буденних способах обмежені. Тому проблема ПТСР – це не тільки проблема перенавантаження стресом, пов'язаного з тим, що "продовжує працювати збуджена мигдалина", а й у тому, що груповий суб'єкт, який давав ресурс особистості, зруйнувався, а новий не може утворитися, тому що змінилися енергетично-темпові засади.

Тим паче, коли в довоєнному досвіді людей відсутнє перебування в збагаченому середовищі, самопізнання у складі різних групових суб'єктів, виникає певна депривація станів, відповідно і стагнація смислової сфери, особливо через кількісний вираз непричетних до війни людей і верств.

Звідси ізолювання, нересурсні стани – знесилення, зниження мотивації, незібраність, тривожність, ображеність, вибуховість, дереалізація і т.д.

Трансформації групового та індивідуального суб'єкта, спеціалізовані для інтенсивних енергетичних витрат, у мирному житті без відповідного навантаження руйнують людей так, як і стрес руйнує тіло без відреагування.

Таке поглиблення розуміння схеми ПТСР принципово змінює роль психолога, сім'ї, спільноти побратимів, які утворюють конур інтерсуб'єктності з бійцем і дають можливість відновити в технологічно оснащених умовах ресурси трансформаційності суб'єктності.

Під відновленням в "технологічно оснащених умовах" розуміється низка процедур, реалізацією яких надавалася послуга напряму групорефлексії споживачам, які мали подолати виклики поза травматизацією [11; 12]. Зафіксуємо головні з них. Рольовий статус "психолога" не є обов'язковим і тому часто сприяє ефективній непрямій інтервенції. Натомість обов'язковим є статус групового виконавця корпоративного замовлення.

Темою групової дискусії виступає предмет притаманної групі осіб занятості у розрізі аналізу ефективності індивіда і групи в певний період чи тактичного або стратегічного планування. Організація такої дискусії знаходиться у зоні повноважень керівника підрозділу будь-якого рівня. Вольовий, а не запитуваний спосіб включення учасників у дискусію, супроводжується підписанням "передуючої угоди". Остання забезпечує учасників етичним захистом та конвенцією про правила участі для тренерів та учасників. Технологія не має на меті обов'язкового забезпечення для учасників статусу клієнта (споживача психологічної послуги) в якості прямого чи побічного продукту, натомість має можливість модерування переводу потенційної потреби в актуальну.

Отже, головне в технології: інвентаризація та накопичення учасниками індивідуальних та колективних умінь та наявний доступ до спостережень за групою, яка реагує на різноманітні навантаження. Додаткове в технології: диференціація групи відносно лідерства та самоорганізації та колективоутворення. Виконавці автономні і одночасно синхронізовані в ухвалені рішень про впливи у "кадрі" події [10] та захищені від травмизації процедурами вхідної і вихідної рефлексії [9; 12] – "за кадром".

Найбільш ймовірні зони застосування: перебування в карантині чи самоорганізаційні заходи "військового" братерства.

Єдність психології і технології в груп-рефлексивному підході може виступати моделлю психологічної послуги, особливо для випадків її замовлення третіми особами. Особливістю наукового підходу в цьому випадку є те, що його впровадження відбуваються за регламентацій одного оператора послуги.

Контекст впровадження такої моделі задається дискусією про психологічну допомогу та/або послугу, яка загострилася внаслідок різкої (через воєнні дії) зміни ситуації з грантами та тендерами на послуги, що почали вимагати здійснення функцій зовнішнього управління та звітності надавачам коштів.

Тобто, модель координації, розроблена для одного оператора послуги, навіть системного, не може бути прямо розповсюджена для впровадження в цілому професійному прошарку, апріорі вона може бути тільки орієнтиром для спільного пошуку способу дії професійної спільноти.

У якості образу пропозиції такого способу дії розглянемо суб'єкта психологічної послуги і взаємовідносини між особистістю психолога і його функціональними професійними складовими.

Місце суб'єктивного світу психолога в наданні психологічних послуг можна розкрити через розведення понять пред'явленість і представленість на рефлексивному табло методики або технології, які застосовуються.

Представленість описує суб'єктивний образ професійного інструментарію в картині світу психолога. Пред'явленність – це репрезентація психолога як суб'єкта іншим суб'єктам (колегам) цього інструментарію, яким психолог прагне надавати послугу, втому числі і своєї інструментальної частини особистості.

Для психолога пред'явленність є професійним обов'язком, для споживача послуги — ні. Важливо те, кому демонструється табло з висвітленим на ньому інструментарієм. Пред'явленність суб'єктивного — це повідомлення в чітких та розмитих формах.

У випадку наявності розмитих форм у одного колеги, інші вимушені вдатися до реконструкції представлення соціальної ситуації цього колеги.

Позитивістський стандарт викладення змісту думок вихолощує з "тексту повідомлення" суб'єктивність суб'єкта. Ми оформимо стурбованість стану носіїв стандартів, для цього перейдемо від позитивістського розгляду власне суб'єктивної справи, який допускає опис суб'єктивного, як нескінченно малого і незначущого, до розуміння суб'єктивного як існуючого об'єктивно феномену реальності, який повинен утримуватися процедурами.

У контексті особливої функції психолога «керувати окремими суб'єктивними процесами підопічного, за його замовленням», психолог має підвести себе до реальності споживача так, щоб потім отримати можливість її модерувати. Виходячи зі створеного спільного контуру реальності відтворювані процедури надають рефлексії психолога статус рефлексії споживача.

Часто коли позначають суб'єкта-психолога, не виокремлюють особливий стан його суб'єктності. Це нерозуміння реальності психолога в стадії здійснення своєї функції, стану "в кадрі", коли психолог управляє (прямо чи не прямо, свідомо чи не свідомо, за допомогою певних технологій чи всією особистісною силою) процесами інших людей. Це буває такий стан надмірного стресу, коли психолог «іде як по мінному полю», або «летить як серфінгіст на вершечку хвилі», не розуміючи, наскільки те, що він робить, підходить іншому суб'єкту. І навіть, коли в результаті фахової підготовки і засвоєних парадигм, психологу здається, що він розуміє, завжди лишається як факт можливість нової інтерпретації реальності, а значить, нового розуміння і визнання попереднього нерозуміння. Тобто, це такий стан квантової невизначеності, коли те, що відбувається, може бути й іншим, одночасно є і собою, і своєю протилежністю, а довизначиться тільки пізніше.

Жодна технологія не може зняти цей стан творчого вчинку психолога при зустрічі з суб'єктивною реальністю іншого. Оснастити інструментом – може, а змінити суть вчинку в невизначеності з іншим суб'єктом до отримання зворотного зв'язку – ні. Тому за великим рахунком психологі-

чної технології немає, якщо немає особистісної відтворюваності суб'єкта, який застосовує технологію. Психолог повинен підвести себе до керування процесом взаємодії суб'єктів. Інакше суб'єкт, якому надається психологічна послуга, перетворюється на об'єкта.

Технології мають використовуватися в залежності від виявлення типу особистості як певної траєкторії (стилю) входу-виходу в систему війни. У залежності від наближеності до притаманних сімейних, професійних, політичних криз, які в людях живуть у вигляді радикалів минулих групових суб'єктів (і способів розв'язання нормативних криз), визначається рефлексивний потенціал воєнної траєкторії особистості. Від доступності рефлексії в їхньому досвіді, від доступності і опрацьованості тіла (або такої їх буденності, де цей досвід був не потрібен), буде відштовхуватися визначення тієї чи іншої воєнної траєкторії особистості. Допоки цей процес утворення траєкторій є стихійним, а участь психологів - не системною, надання психологічних послуг залишатиметься лише реабілітацією, спрямованою на лікування патологій (наслідків). А врешті, хотілось би міркувати про побудову системи психологічних послуг, спрямовану на підтримання суб'єктності особистості, яка проходить кризь війну з перевагами людини, здатної на вчинок, який розвиває і її, і оточення.

Застосований нами прийом медійного персонажу мав системне призначення: і *зауважити* складність реальності, яку треба опрацьовувати стандартизованою суб'єктивністю психолога, що утверджує його суб'єктність в персональному і інституціональному смислі, і наблизити світ учасника травмівних ситуацій. Таке наближення могло би завершитися типологією чи концептом, але для нас є більш важливим наголошення на розпізнанні професійних стереотипів очікування запиту на послугу від учасника травмівних ситуацій, коли більш доцільно організувати систему запитів від третіх осіб (найближчого оточення, командирів, самоорганізованої спільноти).

Досягнення західних професійних асоціацій щодо розвитку професійної влади (яка їм делегується державою) робить стурбованість суб'єктивним світом психолога не такою критичною, адже існують спеціальні процедури диференційованої змістової, а не формальної верифікації готовності до надання психологічних послуг. У наших умовах, коли в тендерних вимогах до учасників конкурсу вимагається хоча би кваліфікаційний рівень бакалавра, - така стурбованість доречна. Тому поглянемо на трудність подолання існуючих стереотипів у професійному середовищі системно. Йдеться і про боротьбу за мінливий знак у співіснуванні понять послуга і допомога, і про місце замовлення в організації послуги з психологічної реабілітації.

Сьогодні існує ситуація, коли психологічна допомога надається у кількох закритих відомчих підсистемах), які не поєднані в спільну ефектив-

ну систему. Апрутурами системи **ми пропонуємо назвати** певні частини межі, границі явища, що дають змогу відкрити ізольовану підсистему і поєднати її з метасистемою. Аналог апрутури – відкриття певних плодів (фруктів), які загалом дуже захищені, але за лініями апрутури відкриваються достатньо легко. На нашу думку введення поняття апрутури в системне розуміння реальності може стати дуже корисною евристикою для пришвидшення інтеграційних процесів.

Нині відомчі підсистеми зацікавлені у відсутності нових бюрократичних бар'єрів для своєї діяльності і у відсутності розподілу фінансування (яке сприймається як зменшення бюджету функціонуючих існуючих структур). Обидва ці мотиви не сприяють подальшій розбудові цілісної системи, зокрема створення національного центру. Проте функціонування системи у формі анклавів не може забезпечити достатньо гнучку систему надання послуг у швидко змінюваних ситуаціях. Тому потрібно поставити задачу пошуку апрутур підсистем – тих форм взаємодії (комунікації) і мотивації суб'єктів, які сприяли б відкриттю і взаємопроникненню підсистем.

Крім того, розбудова системи якісного надання психологічних послуг потребує методологічного аналізу, запровадження оцінки доказовості певних технологій, які пропонується використовувати (а відповідно, збору і обробки необхідної інформації) і організації комунікації для здійснення цих функцій без витоку конфіденційної інформації і нанесення шкоди клієнтам послуг. Стратегічного аналізу технологій, методик, технік, які пропонуються різними міжнародними організаціями у якості гуманітарної допомоги, фактично не проводиться, що робить систему надання послуг досить дифузною і не захищеною. Мають бути враховані ключові особливості травми війни в соціальних умовах, які притаманні Україні, на відміну від досвіду реабілітації військових-миротворців у локальних конфліктах, конфліктах бувшої Югославії, палестино-ізраїльському конфлікті тощо. Це важливо для розуміння суб'єктності як особливої якості індивіда і траєкторій трансформаційності суб'єктності у перетвореннях реальності.

Оцінка різних задумів і сценаріїв надання психологічних послуг має враховувати стани суб'єктів і їхні переходи з однієї відомчої підсистеми в іншу. Так, у системі підготовки до бойових дій у військовій системі і для нацгвардії мають здійснюватися певні закладки, які активізуватимуться у системі карантину, на межі виходу з військової до цивільної системи (якщо така буде створена). Фактичні розриви між підсистемами в суспільстві мають бути перетворені на лінії апрутури. Так, зокрема, один із ключових чинників інтеграції (реінтеграції) в суспільство після травми війни (в тому числі не тільки для ветеранів, але й для біженців чи ВПО) є адекватне працевлаштування, часто пов'язане зі зміною фаху, соціальної кар'єри, новими особистісними смислами і цінностями, які з'явилися в ході пере-

живання травми. Це потребує зміни функціонування служби зайнятості. Окремо варто згадати проблему реабілітації сім'ї ветерана, підтримку дружин, роботу з дітьми для профілактики трансгенераційної передачі травми, що потребує змін у громаді в цілому. Процес інтеграції двосторонній. Відбувається не тільки реабілітація бійця до громади, з якої він був вирваний війною, відбувається реадaptaція громади до оновлених суб'єктів з новим воєнним досвідом. Завдання системи психологічних послуг полягає в тому, щоб створити умови для посттравматичного зростання і групових суб'єктів також.

На сьогодні однією зі стихійних форм самопомоги є самоорганізація ветеранських спільнот (груп, мереж), які забезпечують взаємну підтримку, допомагають маршрутизувати проблему в соціальних інституціях тощо. Проте такі спільноти можуть ставати спільнотами пам'яті травми, бути достатньо закритими і непроникними для тих, хто "не був на війні" (в свій час цей ефект спостерігався для спільнот мешканців майдану). В умовах загостреного переживання відчуття справедливості людям потрібні ідеї, які протистоять руйнації картини світу внаслідок пережитої участі у війні. Зупинка тенденції самоорганізації може бути розглянута і як позитивний механізм забезпечення співіснування верств війни і миру, як оптимум відновлення здоров'я суспільства. Усі суб'єкти включені в боротьбу з часом — і для подолання дефіциту, і як відкритість до оцінки, що дає можливість міряти себе і інших творчим вчинком.

Розгляд специфіки групового суб'єкта в контексті війни дає підстави підтвердити його ресурсну неконфронтаційну природу по відношенню до індивідуального суб'єкта. Розширення відбиття у відповідь на виклик одночасно включає і звуження рефлексії (фільтрування) щодо іншої частини реальності, це характерно як для клієнта, так і для психолога.

Поняття фільтра є достатньо поширеним і в контексті співіснування прошарків суспільства і щодо встановлення механізму свідомості. Так В. М. Аллахвердов [2] стверджує, що саме механізм свідомості відіграє роль не тільки презентації нашому «я» спільного знання, але й навпаки: свідомість — це фільтр, який забезпечує багаторазове неусвідомлення окремої інформації.

Сучасним нейрофізіологічним підґрунтям рефлексії виступають зв'язки дзеркальних нейронів з іншими [19; 20; 21] Маючи функціональну здатність збуджуватися як при виконанні певної дії, так і при спостере-

женні за виконанням цієї дії іншою істотою, дзеркальні нейрони виступають ресурсом помноження картини світу одної істоти через картину іншої.

У рефлексивній практиці рефлексія трактується як дія (або взаємодія), в якій питома вага відбиття переважає, "затримується" спеціальними організаційними заходами [12]. Аксіологічна приналежність такої практики — цінність продуктивності. Тоді основна трактовка рефлексії як переосмислення в контексті продуктивності формулює розуміння рефлексії, як повторного відбиття з розширенням його обсягу [12].

Багаторазове неусвідомлення (фільтрування) окремої інформації, здійсненої суб'єктами різного масштабу, є наслідком розширення відбиття іншого напрямку, а стабільне відтворення "не відбиття" також є своєрідною рефлексією.

Висновки

1. Підхід до війни як системи дає можливість чітко усвідомити специфіку гібридної "війни" як змішаного явища, яке співіснує з "миром". Це створює додатковий тиск на окремих людей, що знаходяться в системі війни, але й несе перевагу для суспільства в цілому, через збереження можливості відтворення громадянського суспільства.
2. Задача психологів і спільноти — вмістити в послугу складність картини існування і наявність різних траєкторій проходження особистістю системи війни в залежності від власного довоєнного досвіду рефлексії
3. Розширення теорій особистості концептом суб'єкта дає можливість проникнення в сутність індивідуально-групової трансформаційності як ресурсу набуття особистістю смислової цілісності. Це означає необхідність відповідати цьому баченню, шукаючи нові способи дії психологічної спільноти відносно проблеми травми. Пропозиція спільноті — використовувати проектний підхід для системного впливу і на професійну діяльність, і на самоорганізацію та вдосконалення професійної діяльності, і на забезпечення творення системи надання послуг, і на саму послугу.
4. Треба бути більш сміливими в пошуку способів відповідальної інтервенції. Психолог у творчості має долати власні стереотипи, розширювати діапазон форм роботи, який має бути на межі неявного запиту, запиту третіх осіб, досягати більшої відкритості для оцінки себе іншими психологами, вирішувати задачі боротьби за професійні повноваження для кращої саморегламентації профе-

сійної діяльності згідно зі світовими стандартами задля підвищення якості надання послуг.

5. Отримано оновлене розуміння природи ПТСР як диспропорції ресурсності групового суб'єкта, породженого в умовах стресу війни, і збіднених можливостей його функціонування в мирному житті. Тому варто переходити до моделі стабілізації суб'єктності і інтерсуб'єктності, синхронізації посттравматичного зростання ветерана і громади.
6. Для інтеграції відомчих підсистем у ефективну загальнонаціональну систему надання психологічних послуг, потрібно зосередити зусилля на пошуку ліній апритури (полегшення розкриття ізольованих анклавів надання психологічних послуг) без порушення конфіденційності.
7. Груп-рефлексивний підхід дає орієнтири для пошуку професійною спільнотою способів стандартизації суб'єктивного світу психолога в системі надання психологічних послуг.

Література

1. **Аллахвердов В. М.** Сознание как парадокс. Экспериментальная психология / В. М. Аллахвердов. – СПб. : ДНК, 2000. – 518 с.
2. **Брушлинский А.В.** Проблемы психологии субъекта. М.: Институт психологии РАН, 1994. — 109 с.
3. **Выготский Л. С.** Психология развития человека — М.: Изд-во Смысл; Эксмо, 2005. — 1136 с.
4. **Найдьонов М. І.** Груп-рефлексивний підхід до системи надання психологічних послуг з реабілітації в контексті війни / М. І. Найдьонов // Психологічні науки: проблеми і здобутки. — 2018. — Вип. 2. — С. 148-173. — Режим доступу: http://iris-psy.org.ua/publ/st_0146.pdf.
5. **Найдьонов М. І.** Коаліційна модель суб'єкта соціалізації / М. І. Найдьонов // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. — 2006. — Т. 2, вип. 41: Серія: Психологічні науки. — С. 25–32. — Режим доступу: http://iris-psy.org.ua/publ/st_0078.pdf.
6. **Найдьонов М. І.** Масштаб соціальної ситуації, повнота групового суб'єкта / М. І. Найдьонов // Наукові студії із соціальної та політичної психології. — 2011. — Вип. 29 (32). — С. 149–166. — Режим доступу: http://iris-psy.org.ua/publ/st_0105.pdf.
7. **Найдьонов М. І.** Паритетність суб'єктності як розв'язання проблеми складнокоординованості. Погляд з позицій теорії групової рефлексії / М. І. Найдьонов // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. — 2005. — № 4. — С. 36–58. — Режим доступу: http://iris-psy.org.ua/publ/st_0073_1.pdf.
8. **Найдьонов М. І.** Потенціал та актуалізація суб'єктності з позицій переосмислення її як ресурсу / М. І. Найдьонов // Вісник Одеського національного університету. — 2010. — Т. 15, вип. 11, ч. 2: Психологія. — С. 84–93. — Режим доступу: http://iris-psy.org.ua/publ/St_0099.pdf.
9. **Найдьонов М. І.** Проектная мета-технология трансформации организаций как реализация групп-рефлексивной концепции на рынке психологических услуг / М. І. Найдьонов // Теоретичні і прикладні проблеми психології. — 2006. — № 5. — С. 137–146. — Режим доступу: http://iris-psy.org.ua/publ/st_0076.pdf.

10. **Найдьонов М. І.** Рефлексивні механізми прийняття рішень груповим суб'єктом / М. І. Найдьонов // Психологічні перспективи. — 2005. — Вип. 7. — С. 81–92. — Режим доступу: http://iris-psy.org.ua/publ/st_0057.pdf.
11. **Найдьонов М. І.** Формування рефлексивного управління в організаціях : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 / Найдьонов Михайло Іванович ; НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. — К., 2010. — 434 с. — Режим доступу: <http://iris-psy.org.ua/publ/DDM.pdf>.
12. **Найдьонов М. І.** Формування системи рефлексивного управління в організаціях / М. І. Найдьонов. — К. : Міленіум, 2008. — 484 с. — Режим доступу: <http://iris-psy.org.ua/publ/fruo.pdf>.
13. **Найдьонова Л. А.** Співрегуляція медіа: ризики і ресурси соціалізації в сучасних умовах / Л. А. Найдьонова, М. І. Найдьонов // Збірка матеріалів V міжнародної науково-практичної конференції "Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства" (SRPCMS) 11–12 листопада 2016 Україна, Київ. — К., 2016. — С. 110–111. — Режим доступу: http://iris-psy.org.ua/publ/tz_0281.pdf.
14. **Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика: монографія / за ред. С. Д.Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової.** – Суми : Вид-во Сум-ДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. – 430 с.
15. **Рефлексивний підхід: від методології до практики /** Під ред. В. Є. Лепського — М. "Когіто-Центр", 2009. — 447с.
16. **Рибалка В.В.** Теорії особистості у вітчизняній філософії, психології та педагогіці. Посібник. — Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2015. — 872 с
17. **Рубінштейн С.Л.** Принцип творческой самодеятельности // Ученые записки Высшей школы Одессы. 1922, т. 2, с. 148-154 // Вопросы психологии, 1986, N4, с. 101–107.
18. **Татенко В.А.** Психология в субъектном измерении: Монография. - К.: Издательский центр "Просвита", 1996. - 404 с.
19. **Di Pellegrino, G., Fadiga, L., Fogassi, L., Gallese, V., & Rizzolatti, G. (1992).** Understanding motor events: a neurophysiological study. *Experimental Brain Research*, 91, P. 176-180.
20. **Giacomo Rizzolatti et al. (1996)** Premotor cortex and the recognition of motor actions, *Cognitive Brain Research* 3 P. 131-141.
21. **Talcott Parsons,** "The Theory of Human Behavior in its Individual and Social Aspects" *The American Sociologist* Vol.27.no.4. Winter 1996. pp.13-23.